

„Я вірую в свій народ!”

***До 80-річчя від дня народження
В.М. Чорновола***

Управління культури Полтавської
обласної державної адміністрації

Обласна бібліотека для юнацтва ім. Олеся Гончара

Бібліотечка рефератів

„Я вірую в свій народ!”

До 80-річчя від дня народження В.М. Чорновола

Полтава – 2017

ББК 63.3(4Укр)63
Я 11

Автор-укладач В. І. Матяш

„Я вірую в свій народ”: До 80-річчя від дня народження В.М. Чорновола : інформаційно-бібліографічні матеріали / уклад. В. І. Матяш; Обласна бібліотека для юнацтва імені Олесея Гончара. – Полтава, 2017. – 40 с. – (Бібліотечка рефератів).

Відомий правозахисник, політик, журналіст, публіцист і громадський діяч, лауреат Міжнародної журналістської премії імені Ніколаса Томаліна (1975), Державної премії України імені Т. Шевченка (1996) в галузі журналістики й публіцистики, кавалер ордена Ярослава Мудрого V ступеня (1977), Герой України (2000, посмертно) В'ячеслав Чорновіл, започаткувавши в Україні національно-визвольний рух шістдесятників, разом з І. Світличним, І. Дзюбою, А. Горською, Л. Танюком, В. Стусом та іншими представниками творчої молоді став символом української незалежності.

Головна мета видання – ознайомити з життям українського політичного і державного діяча, голови Народного руху України В.М. Чорновола.

Інформаційне видання розраховане на молодь, старшокласників, класних керівників, вихователів, шкільних бібліотекарів і допоможе у написанні рефератів.

Матеріал не є вичерпним.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1. В'ячеслав Чорновіл. Постать на тлі доби.....	5
1.1. Життєпис.....	5
1.2. В'ячеслав Чорновіл – провідний політичний публіцист України.....	9
1. 3. Дисидентські роки В'ячеслава Чорновола.....	11
1. 4. В. Чорновіл біля витоків незалежності.....	15
1. 5. Опозиційні акценти в діяльності В. Чорновола-політика.....	21
2. В'язень політики і ... долі.....	26
2. 1. Тайна загибелі В. Чорновола.....	27
2. 2. Спогади про В'ячеслава Чорновола.....	28
2. 3. Уривки зі щоденника В'ячеслава Чорновола.....	33
Висновки.....	35
Список використаних джерел.....	37

Вступ

Його ім'я на початку 70-х років переказували пошепки з двору в двір, з душі в душу, з серця в серце. В кінці 80-х воно зазвучало голосніше у кав'ярнях Золочева і Львова, на сторінках київських газет. Воно вознеслося народною надією на малих і великих вічах на початку 90-х років.

Чорновіл, Чорний віл – чорний від поту, від безпросвітної туги, перший помічник у важкій роботі, перша надія в далекій дорозі. Хтось мудрий колись побачив у роду Чорноволів такі риси і нарік його цим прізвиськом, що пізніше стало прізвиськом, а згодом – символом українства.

В'ячеслав Чорновіл був незвичайною людиною. Його пам'ятають запальним і спокійним, неймовірно м'яким і досить жорстким, грізним і добрим, радісним і сумним, але основною його рисою була надзвичайна толерантність, поєднана з феноменальною реакцією і здатністю до гострого слова. Ці нібито несумісні якості робили його і видатним політичним діячем у справах державних, і цілковито незахищеним у повсякденному житті...

Він міг безконечно пробачати образи, якщо вони стосувалися його особисто, але був нещадний до тих, хто ганив Україну.

У непроникному мороці тоталітарної системи він став на довгу й нелегку путь, і дві зорі світили йому й зігрівали душу – Свобода і Україна. Один із надзвичайно багатогранного й талановитого покоління шістдесятників, він разом зі своїми побратимами Василем Симоненком, Василем Стусом, Аллою Горською, Іваном Світличним зробив це покоління символом пробудження, прагнення України до волі. Будучи послідовним і несхитним у своєму прагненні самопосвятно служити Україні, він став свого часу найавторитетнішим політичним діячем нашої держави, знаний і шанований за її межами.

В'ячеславу Чорноволу присуджено звання національного Героя України посмертно. Його вбито в русі – на шляху до вільної України, за яку він заплатив здоров'ям і життям. Убито жорстоко і підступно, після тривалої психологічної облоги, цькування фальшивою, облудною громадською думкою. Убито наприкінці другого тисячоліття, кривавого й стражденного для України. Убито, як убивали всіх її національних провідників – від Івана Мазепи до Хмеля, від Симона Петлюри до Михайла Грушевського, від Степана Бандери до Василя Стуса.

Журналістський хист, організаторські здібності, а понад усе – талант політика, державного діяча – ставлять ім'я В'ячеслава Чорновола до ряду видатних діячів національно-визвольних змагань 1917–1921 років – М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри – людей колосальної енергії та великої мети, які неминуче стикаються з проблемою: як реалізувати себе в умовах відсутності демократії і суворих заборон на незалежну творчу, громадську та політичну діяльність.

Фактично він став початком відродження українства у другій половині ХХ століття: започаткував рух шістдесятництва, дисиденства, як нові форми протесту, ініціював створення Української Гельсінської спілки.

1. В'ячеслав Чорновіл. Постать на тлі доби

1.1. Життєпис

18 років тому трагічно обірвалося життя невтомного борця за незалежність України, правозахисника принципового політика, ідеолога і натхненника Народного Руху України – В'ячеслава Чорновола. Це була яскрава особистість, людина високих моральних чеснот, гідний патріот своєї держави, вірний друг, люблячий чоловік і батько. Життя і діяльність цієї людини гідні уваги, тому перегорнемо деякі сторінки його життя.

В'ячеслав Чорновіл народився 24 грудня 1937 (за документами – 1 січня 1938 року) в селі Єрках Катеринопільського району Київської, а нині Черкаської області, в родині сільських учителів. Батько – Максим Йосипович – походив з козацького роду

Чорноволів; попри голодомори, репресії, хвороби, до старості зберіг величаву козацьку статуру. Хоча здебільшого селяни не надавали особливого значення

родоводам, історична пам'ять сім'ї сягала кількох поколінь – до часів остаточного закріпачення козаків, коли бунтівний Стратін Чорновіл покинув уярмлений Вільхivecь і, повторивши долю Миколи Джері з повісті Нечуя-Левицького, осів у вільній Юрківці (обидва села на Шевченковій Звенигородщині). Мати – Килина Харитонівна (до заміжжя – Терещенко) належала до одного з відгалужень славного роду цукро заводчиків і меценатів Терещенків. У Вільхivecці минули дитячі та юнацькі роки В'ячеслава, його старшого брата Бориса (нині покійного) й молодшої сестри Валентини.

В'ячеслав навчився читати вже в чотири роки, тому до школи пішов відразу у другий клас. 1955 року закінчив Вільхivecцьку середню школу із золотою медаллю і знаннями, значно вищими від тих, які давала сільська освіта. Того ж року став студентом Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Саме під час навчання на факультеті журналістики Чорновіл почав цікавитися політикою. „Його, вихованого на гаслах дружби народів, інтернаціоналізму тощо вразило, що в столиці України вовком дивляться, коли ти говориш українською”. У молодого комсомольського активіста зневажливе ставлення до української мови викликало супротив, будило почуття обурення за ображену національну гідність і честь.

4 вересня 1965 року в кінотеатрі „Україна”, що в Києві, відбулася прем'єра фільму Сергія Параджанова „Тіні забутих предків”. Там В'ячеслав Чорновіл, Іван Дзюба та Василь Стус висловили протест проти арештів українських вільнодумців. За це його звільнили з редакції комсомольської газети „Молода гвардія”.

30 вересня 1965 року в помешканні Чорновола у Вишгороді було проведено перший обшук. Шукали самвидав та інший компромат, оскільки кількома тижнями раніше почались арешти в Києві та на Західній Україні проти його товаришів – братів Горинів, Івана Світличного, Михайла Осадчого, Євгена Сверстюка, Валентина Мороза та інших.

Кадебісти вилучили тоді 190 „документів антирадянського змісту”. Усі машинописи й фотокопії, дореволюційні видання українських письменників, етнографів, а також... комуністичної партії Західної України. Дещо із забороненого вдалося сховати. Найцінніше зберігалось в... собачій будці на подвір'ї вчительки А. Лишак у селі Горенці неподалік Києва.

Наступного року Чорновола викликали як свідка до суду над друзями. Натомість він написав і поширив протест, за що був звільнений із редакції газети „Друг читача”. Це його остання робота за фахом аж до розвалу радянської імперії. Далі він опанував професії техника в Карпатській експедиції АН УРСР, інспектора з реклами, інструктора Товариства охорони природи, копача на археологічних розкопках, кочегара тощо.

За відмову взяти участь у „найгуманнішому процесі” в світі дістав три місяці виправних робіт з утриманням 20 % заробітку на користь держави. Але, за словами тодішніх правоохоронців, „на шлях виправлення не став”. Уклав збірку, яка принесла йому широке визнання, – „Лихо з розуму”. Книжка розійшлася доволі великим як для самвидаву накладом – примірники, зокрема, розіслали родичам заарештованих, керівникам творчих спілок, у КДБ, ЦК КПУК та за іншими офіційними адресами.

3 серпня 1967 року – другий арешт. Відтак неправий суд – 3 роки колонії. На знак протесту – 48 днів голодування. Адміністрація мусила частково виконати його вимоги – повернули вилучені документи. Короткий перепочинок і знову боротьба – листи, заяви, відмова від примусової праці. Кілька разів позивався на наклепників, які друкували в партійній пресі (іншої ж не було) пасквілі. Однак щоразу суд знаходив причину, щоб не задовольняти позову політв'язня.

На свободі знову поринає в боротьбу. Початок 1970 року – важлива віха української журналістики: виходить самвидавний „Український вісник”. Чорновіл – відповідальний редактор, душа і мотор часопису. „Вісник” можна назвати передтечею незалежної преси, що становив альтернативну державній монополії на інформацію.

12 січня 1972 року В'ячеслав Максимович знову опиняється за ґратами, тепер – надовго. Його не міг не зачепити так званий „покіс”, коли гебістська машина зрізала під корінь сотні інакодумців – від марксистів до націоналістів. Мордовську епопею прекрасно описав Чорноволів товариш Михайло Хейфец у книжці про політв'язнів „Українські силуети”. Ці мемуари – напевне, найкраще, що написано про український правозахисний і національно-визвольний рух у радянських концтаборах 1970–х років. В окремому розділі „В'ячеслав Чорновіл – зеківський генерал”, відзначаючи „диригентські” риси Чорновола, Хейфец написав: „Спостерігаючи за ним збоку, я в думці порівнював його з Ганді, Неру, Кеніятою, Нкрумою – це саме подібний тип національного ватажка (я порівнюю тут не масштаби обдарувань, а загальне спрямування душ)”.

Перебуваючи в ув'язненні, Чорновіл почувався вільнішим, ніж на свободі: „Я у своїй неволі вільніший за вас, і життя моє ніби цікавіше й змістовніше. І це більш ніж компенсує всякі невігоди й фізичні труднощі”. Його вміння абстрагуватися від тюремно-таборових реалій, протидіяти духовному поневоленню забезпечили свободу його внутрішньому світові, дали змогу вижити в тій дійсності. КДБ, намагаючись довести Заходу відсутність у країні політичних в'язнів, почав застосовувати огидну тактику звинувачення членів Української Гельсинської Групи у кримінальних злочинах. Так, В'ячеслава Чорновола і Миколу Горбала було названо „гвальтівниками”, Василя Овсієнка – „хуліганом”, Ярослава Лесіва – „наркоманом”, Петра Розумного – „таким, що зберігав Холодну зброю” тощо.

„Усе сприймаю з філософським (або ще – олімпійським) спокоєм... не роблю жодної трагедії зі свого засудження”. Це сказано десятьма роками раніше. А тепер, звинувачений у насильстві, Чорновіл ледве не божеволів від нищості опонентів. Дав бій беззаконню, провівши 120-денне голодування. Вийшов з нього настільки виснаженим, що „став сумніватися, чи витримає фізично п'ять років ув'язнення”.

Отже, свій третій термін майбутній Герой України дістав за сфальсифікованим кримінальним вирокком. Вийшов з якутської колонії достроково, далі – заслання.. Його відправили якнайближче до Північного полярного кола. Маловідомий епізод – Чорновіл планував пожити якийсь час у Якутії, навіть почав був шукати роботу для дружини Атени Пашко. Йому навіть

дозволили друкувати замітки в місцевій районній газеті й поставили на квартирну чергу, намагаючись „прив’язати” до селища Нюрба, де він тоді жив.

Однак туга за батьківщиною, рідномовним середовищем і близькими переважила, і В’ячеслав Чорновіл повернувся до Львова. І дуже вчасно! Якраз у квітні 1985 року – відновлення „Українського вісника”, число було присвячене пам’яті Василя Стуса, який загинув на Уралі двома роками раніше. Починаючи з 1970 року редакція під керівництвом Чорновола випустила 14 чисел часопису. Наклад журналу був кілька десятків примірників. На руках окремі числа коштували до 150 карбованців, що на той час дорівнювало доволі високій зарплаті. У липні 1988 року Чорновіл став співавтором Декларації принципів Української Гельсинської Спілки – однієї з перших радикальних політичних організацій у республіці. Документ містив тезу про перетворення СРСР на „конфедерацію незалежних держав”. Це був тактичний крок, певний компроміс із суспільством, яке боялося й думати про незалежність. Остаточно УГС заявила про незалежність як мету у виступі В’ячеслава Чорновола на Установчих зборах Народного Руху України 10 вересня 1989 року.

Далі була тріумфальна виборча кампанія 1990 року, коли Чорновіл здобув два мандати – депутата Верховної і Львівської обласної Рад. Він був обраний першим головою облради першого демократичного скликання. Проте згодом обрав роботу в парламенті. 1 грудня 1991 року балотувався від НРУ у президенти і набрав близько чверті голосів виборців. На жаль, цього виявилось замало. 25 березня 1999 року на дорогу неподалік Борисполя злочинна рука навперейми йому послала смертоносний КамАЗ. Ніби передчуваючи такий життєвий фінал, В’ячеслав Максимович якось сказав у телепрограмі, що хотів би піти з життя „миттєво, на льоту”. Так і сталося. Але сила духу, енергія В’ячеслава Чорновола прорвала загрозу, виставлену тими, хто організував цю аварію. Ніхто не знає, як далі розвивалися б події у нашій державі, якби був живий В’ячеслав Чорновіл. Мільйони українців, його щирі соратники переконані – ми були б національно сконсолідованіші, духовно і морально чистіші, демократично, культурно й економічно розвиненіші. 18 років тому з утратою Чорновола ми втратили шанс мати президентом українського Гавела. В’ячеслав Максимович був вірний своїм ідеям. На першому місці в нього завжди була незалежна Україна.

Попри все В’ячеслав Чорновіл був щасливою людиною. У найтяжчі хвилини випробувань долі поряд була кохана дружина, щирий друг і порадник, натхненниця, берегиня – Алена Пашко, українська поетеса, громадська діячка, тендітна й мужня жінка.

20 березня 2012 року у Феюфанії на 81-му році життя Алена Василівна померла. Її поховали на Байковому цвинтарі поряд із чоловіком.

1.2. В'ячеслав Чорновіл – провідний політичний публіцист України

Журналістська кар'єра В. Чорновола розпочалася у 1957 року, коли він проходив журналістську практику в районній газеті „Уманська зоря”, де надрукував ряд статей. В. Чорновіл працював також у Звенигородській районній газеті „Прапор перемоги” (зараз „Шевченків край”), „Вечірньому Києві”, „Літературній Україні”, обласній газеті „Київська зоря”, в газеті „Комсомольська ГЕС”, а також багатотиражці заводу „Більшовик” – „Машинобудівник”. У 1958 році, узявши річну академвідпустку, їздив на будівництво домни в Жданові (Маріуполь), де працював у виїзній редакції газети „Київський комсомолец”. В. Чорноволу доводилося досить часто писати статті під різними псевдонімами – В. Славіна, С. Вільховецького, В. Щирого, В. Максимовича, В. Чорнія, В. Славчука.

Жанрові зацікавлення студента Чорновола були різноманітними: інформаційна замітка, кореспондентське повідомлення, нарис, критична й сатирична замітка, репортаж, стаття, рецензія, огляд – і в будь-якому жанрі проглядалася тонка іронія та критичний погляд на факт.

З липня 1960 до травня 1963 року В'ячеслав Чорновіл працював на Львівській студії телебачення спочатку редактором, потім – старшим редактором передач для молоді. З травня 1963 року до вересня 1965 року завідував відділом у газеті „Молода гвардія”, там з його подачі звучало слово поетів-шістдесятників, друкувалися самвидавні твори І. Драча, В. Симоненка, Л. Костенко.

Активна громадська діяльність, а також низка відкритих листів, у тому числі до ЦК Компартії та ЦК ЛКСМ України, з протестом проти репресій стали причиною того, що Чорновіл потрапив у поле зору органів КДБ – розпочалися допити та обшуки. У ході одного з них, 30 вересня 1965 року, було вилучено частину наукової бібліотеки В'ячеслава Чорновола (усього 290 книг та комплектів журналів, які в протоколі названо „документами антисоветского содержания”).

За участь у правозахисному русі В. Чорновола звільнили з роботи в газеті „Молода гвардія” (вересень 1965 року), а згодом – з редакції „Друг читача”. Після того, як Чорновіл демонстративно відмовився „брати участь у судовому свавіллі” проти братів Горинів, його засудили до трьох місяців примусових робіт.

Зібравши достатньо інформації про порушення прав людини й радянського законодавства судовими та слідчими органами, у 1966 році Чорновіл написав та розповсюдив свою першу самвидавську працю „Правосуддя чи рецидиви терору?”. У такий спосіб молодий журналіст зробив свій життєвий і громадський вибір. 1965 року у Львові він уклав документальну збірку „Лихо з розуму (портрети „двадцяти злочинців”)”, що в 1968 році вийшла в Парижі, і в якій ішла мова про арешти в Україні. Відомий український дослідник Осип Зінкевич вважає, що Чорновіл, мабуть, не усвідомлював собі, що його книжка стане дуже вагомим чинником, який призведе до розвалу СРСР і до створення нових незалежних держав.

Ця твори викликали значний резонанс у багатьох країнах Європи. Названа збірка та інші правозахисні дослідження В'ячеслава Чорновола, а також гостро публіцистська праця Івана Дзюби „Інтернаціоналізм чи русифікація?“, яку було завершено в 1965 році, заявили, що Україна є, і вона бореться. Це була перша закордонна публікація матеріалів українського Опору після 1930-х років, надрукована за кордоном, яку автор підписав власним іменем. Вона стала потужним ударом по ідеології диктатури пролетаріату, по ідеології більшовизму. З того часу В. Чорновіл – професійний політик, організатор українського самвидаву, один з найавторитетніших борців за права людини в Радянському Союзі.

Праці, за які в 1975 році В. Чорноволу присудили Міжнародну журналістську премію імені Ніколаса Томаліна, в 1966 році за „Лихо з розуму“, а за інші гостро публіцистичні твори – Шевченківську премію, комуністичний режим визнав антирадянським, і В'ячеслав Чорновіл отримав свій наступний вирок – три роки в таборах суворого режиму за статтею 187-1 КК УРСР (розповсюдження свідомо неправдивих вигадок, які ганьблять радянський державний і суспільний лад).

Та в'язниця тільки загартувала непоступливий характер Чорновола. Вийшовши на волю в 1970 році, він розпочав випуск нелегального видання „Український вісник“. Вихід журналу організаційно забезпечували А. Пашко, Я. Кендзьор, М. Косів та інші, а за кордон його доставляла українка з Чехословаччини – Г. Коцур. Видання згуртувало патріотів України і гідно репрезентувало українську суспільно-політичну думку за кордоном. У 1970-х роках цей часопис був єдиним джерелом правдивої інформації про порушення прав людини, про цілеспрямоване нищення всього українського в Україні, про терор проти кращих її представників, розв'язаний комуністичним режимом. До чергового арешту Чорновола вийшло п'ять номерів журналу.

Під час хвилі арештів української інтелігенції 1972 року В'ячеслав Чорновіл отримав вирок: шість років таборів і три роки заслання. Його знову засудили за „антирадянську пропаганду і агітацію“, що вважалось „особливо небезпечним злочином“. Антирадянською на той час виявилася стаття-відповідь В. Чорновола на критичну статтю Б. Стенчука „Що і як обстоює І. Дзюба“, у якій В'ячеслав Максимович Чорновіл довів достовірність тверджень Івана Дзюби про русифікаторську політику радянської влади в Україні.

Незважаючи на важкі, навіть нелюдські умови перебування в ув'язненні, В. Чорновіл зазначав: „Я у своїй неволі вільніший за вас і життя моє ніби цікавіше й змістовніше. І це більш ніж компенсує всякі невігоди й фізичні труднощі“.

І в мордовських таборах для політв'язнів Чорновіл продовжував боротьбу з режимом. Його зброєю, як і раніше, було слово: публіцист написав брошуру про боротьбу за статус політв'язня в таборах „Тільки один рік“ (1977–1978). За колочим дротом став організатором акцій спротиву. За твердість характеру та непохитність, а також за вміння згуртувати навколо себе інших Чорновола назвали „зеківським генералом“.

У серпні 1988 року на сторінках „Українського вісника” було опубліковано велику статтю Чорновола у формі резонансного листа до М. Горбачова про проблеми демократизації суспільства та прав української нації.

Восени 1988 року В. Чорновіл разом з М. Горинем дали інтерв'ю закордонній журналістці Марії Коломієць, після чого влада розгорнула кампанію за їхнє висилання з СРСР та позбавлення громадянства. Чорновіл і Горинь звернулися до урядів усіх держав з проханням, щоб їх не приймали. Тоді ж, через політичні мотиви, В'ячеслава Чорновола в чергове звільнили з роботи.

1 червня 1989 року В'ячеслав Максимович звернувся з відкритим листом до першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького, звинувачуючи його в русифікації України, переслідуванні інтелігенції, екологічній катастрофі, увінчаний Чорнобилем. Лист, написаний у жорстокому викривально-критичному стилі, по суті, засвідчував зміну політичної ситуації в республіці у бік демократизації суспільного життя.

Отже, аналізуючи публіцистику В. Чорновола, можна говорити про те, що він змушений був працювати у складних політичних реаліях, зазнавав утисків з боку радянських спецслужб, які намагалися зламати опір молодого публіциста, і, врешті, відправили його до в'язниці, а згодом до таборів. Але навіть там він продовжував свою боротьбу проти партійної ідеології, і далі сповіщав світ про антиконституційну політику комуністичної влади в Україні.

Видання „Український вісник” В. Чорновола мало позацензурний характер. В. Чорновіл розвивав запроваджене ще М. Драгомановим поняття „українська нація” в площині політичних реалій, відкрито говорив про неї світу, розумів необхідність суспільно-політичної боротьби українського народу за власну незалежність, і врешті досягнув цієї мети.

1.3. Дисидентські роки В'ячеслава Чорновола

Знаковою у житті В. Чорновола стала дата 4 вересня 1965 року. Того дня у київському кінотеатрі „Україна” відбувалася прем'єра фільму С. Параджанова „Тіні забутих предків” (за однойменною повістю М. Коцюбинського). Під час її показу В. Чорновіл та його побратими – „шістдесятники” І. Дзюба і В. Стус наважилися на висловлення публічного протесту проти масових арештів української інтелігенції та політики русифікації України. Цей мужній вчинок молодих українських патріотів став виявом непохитності їхніх переконань і твердої віри і невмирущість ідеї національного утвердження та справедливості. Аналізуючи свій вчинок В. Чорновіл зазначив, що це був той самий приступ принциповості – якщо не я, то хто ж; абсолютно замикаєш на себе.

Відповіддю радянської системи на протест В. Чорновола і його політичних однодумців стала інспірація низки обшуків і допитів. За участь у правозахисному русі та, зокрема, за відмову давати свідчення на закритому суді проти активних діячів „шістдесятництва” братів Михайла та Богдана Горинів В. Чорновола у вересні 1964 року звільняють з роботи у газеті „Молода гвардія”, а згодом засуджують до трьох місяців примусових робіт.

Репресії та утиски тільки поглибили у В. Чорновола твердий намір протистояти людиноненависницькій системі. Після звільнення з роботи В. Чорновіл активно працює над документальним дослідженням „Правосуддя чи рецидиви терору?” (травень 1966 року). Ця праця – один з найкращих зразків тогочасної української політичної публіцистики.

13 квітня 1966 року в будинку львівського обласного суду розпочався судовий процес над Михайлом і Богданом Горинями, М. Осадчим та М. Зваричевською. Львів'яни ж у ці дні могли помилуватися великими дивом – першими в історії радянського Львова пікетувальниками обласної прокуратури, вигуками „ганьба”. У ролі активних учасників пікетувального загону виступали І. Драч, Л. Костенко, М. Вінграновський, І. Дзюба, а також організатор цієї акції В. Чорновіл. Пікетувальникам вдалося не лише внести дисгармонію в судове засідання, а й морально підтримати підсудних.

Наступний вирок В. Чорноволу в листопаді 1967 року був жорсткішим: три роки ув'язнення у таборах суворого режиму. Цього разу причиною стало те, що В. Чорновіл уклав документальну збірку „Лихо з розуму” (Портрети двадцяти „злочинців”), де подав матеріали про арештованих у 1965 році „шістдесятників”. Ця книга – змістовний викривальний документ про дійсний стан справ в Україні. Вона містить документальні відомості про двадцятьоро ув'язнених (зокрема Михайла та Богдана Горинів, І. Геля, П. Заливаху, М. Осадчого, М. Зваричевську та інших), подаючи їхні „провини”, їхню поставу в слідстві й на суді. Праця В. Чорновола вміщує їхні твори, що були підставою звинувачень або були написані вже на засланні. Книга подає переживання політв'язнів у листах із в'язниці чи концтабору.

Після того, як збірка „Лихо з розуму” була опублікована за кордоном, світова спільнота піднесла голос на захист ув'язнених, і радянський режим змушений був на це зважати. Отож, багато арештантів того часу завдячує В. Чорноволові врятованим життям. Про самого автора та мотиви написання ним цієї праці у передмові до її видання влучно вказувалося, що „був він напевно свідомий небезпеки своєї дії, але не міг капітулювати перед страхом, щоб не сквернити людської своєї душі

Значення появи книги В. Чорновола „Лихо з розуму” не обмежується тільки її впливом на українську діаспору та широкі кола громадськості Канади, США, Франції та інших демократичних держав. Вона дуже багато важила для молодшого покоління бунтарів у контексті їх становлення як борців за волю України. Незважаючи на всі митні перешкоди, деякі примірники книжки все-таки доходили до інтелігенції, яка переписувала окремі статті, передаючи їх з рук в руки. Радіостанція „Свобода” організувала цілі цикли передач, у рамках яких зачитувалися уривки резонансної праці В. Чорновола. Попри пекельне глушіння громадяни „найдемократичнішої соціалістичної системи” усе ж дещо дізнавалися з них.

За публіцистичні праці, що розкривали антиукраїнську та антигуманну сутність радянської системи, В. Чорновіл став лауреатом премії імені Ніколаса Томаліна, яка присуджується кращим журналістам світу, які стають на захист прав людини, а от від радянської імперії отримав нове тюремне ув'язнення.

Після звільнення 1969 року йому з великими труднощами вдалося влаштуватися на роботу. З жовтня 1969 по 1970 рік В. Чорновіл працював спостерігачем і виконувачем обов'язки начальника метеостанції в Закарпатті, землекопом археологічної експедиції в Одеській області, простим робітником на станції Скнилів у Львові.

У 1970 року В. Чорновіл налагоджує та редагує випуск підпільного журналу „Український вісник”, у якому публікує хроніку українського національного спротиву, матеріали самвидаву (публіцистичні та літературні твори дисидентів). Відповіддю радянського тоталітаризму на активізацію діяльності дисидентів стала нова серія арештів. У 1972-1973 роках у результаті „генерального погрому” за ґратами опинився майже весь цвіт діячів українського самвидаву. У стані заляканості чи нейтралізації перебувала та частка інтелігенції, яка співчувала учасникам так званого „фронту захальної літератури”, рівно ж складала його потенційний інтелектуальний тил. Через репресії Рух опору (у вигляді самвидаву) помітно обмілів. Під час цієї хвили арештів українських активістів у 1972 році знову арештовують і В. Чорновола. Результатом судового процесу стали шість років таборів і три роки заслання.

Відбуваючи термін у мордовських таборах для політв'язнів у с. Озерне та с. Барашево, В. Чорновіл стає організатором і учасником численних акцій протесту, голодувань політв'язнів, цілеспрямованої боротьби проти утисків з боку табірної адміністрації. Понад половину терміну він провів у ШЗО (штрафному ізоляторі) та ПКТ (приміщенні камерного типу).

„В'ячеслав Чорновіл – зеківський генерал” – так назвав нарис про нього письменник М. Хейфец. Він у своїй праці порівнював В'ячеслава Чорновола з Ганді, Неру, Кеніатою, Нкрумою. Рішучість і палка заповзятливість В. Чорновола у відстоюванні прав політв'язнів і його тверда віра у незнищенність і торжество української національної ідеї спонукали М. Хейфеца відзначити, що пише він не житті святого В'ячеслава, а силует реального діяча, а тому чесно розповідає про його недоліки... – недоліки, мабуть, не стільки особисті, скільки національні. Це – запальна до самовбивства, відчайдушна сміливість. Він називав це „Тарасовим комплексом” – на пам'ять про загибель Тараса Бульби.

Разом з Б. Пенсоном В. Чорновіл написав книгу „Будні мордовських таборів” (1975), яку було легально передано з табору за кордон та опубліковано 1976 року в журналі „Сучасність”.

На початку 1978 року В. Чорновіл був відправлений етапом на заслання в С. Чаппанду (Якутія), де працював чорноробом у радгоспі, пізніше в Нюрбі – постачальником. На засланні В. Чорновіл написав брошуру про боротьбу за покращення становища політв'язнів у таборах під назвою „Тільки один рік”. 22 травня 1979 року В. Чорновіл став членом Української Гельсінської Групи. Ця група була створена, щойно Гельсінський акт 1975 року надав українському дисидентству можливість заново самоорганізуватися, вперше офіційно про це заявивши світові та „паразитуючи” на взятих СРР зобов'язаннях у галузі прав людини, сміливіше ставити перед міжнародною думкою огріхи радянської системи, маючи, врешті, підстави бути почутими.

У квітні 1980 року через опозиційні виступи та за участь у Гельсінській групі В. Чорновіл за сфальсифікованим звинуваченням знову заарештований на засланні. Він тримав 120-денне голодування протесту. В останньому слові на суді В. Чорновіл звинуватив радянські репресивні органи – КДБ і міліцію – у фабрикації звинувачень проти опонентів радянського режиму. Також В. Чорновіл був засуджений на п'ять років позбавлення волі, а в 1983 році звільнений без права в'їзду в Україну. В. Чорноволу доводилося навіть працювати кочегаром на заводі будівельних матеріалів у місті Покровську. Про антигуманне, brutальне та жорстоке ставлення до В. Чорновола та інших політв'язнів з боку владної системи переконливо свідчать слова уповноваженого КДБ, наведені у спогадах активіста українського дисидентського руху Л. Лук'яненка: „Як же ми пускатимемо вас на волю, коли ви не роззброїлися. Ви ж продовжуватимете боротися проти нас. Ні, таких людей ми не випускатимемо живими”.

На щастя, у травні 1985 року В. Чорноволу вдалося повернутися в Україну. У Львові він зміг влаштуватися на роботу тільки кочегаром у Міськрембудтресті та школі–інтернаті. Попри небезпеку нового витка репресій і зокрема чергового арешту В. Чорновіл відновив активну політичну діяльність. Адже „ходити тільки по лінії найбільшого опору” (за словами І. Багряного) стало для В. Чорновола вкарбованою в „шматок м'язів і нервів, що зветься серцем” аксіомою, способом життя.

Улітку 1987 року В. Чорновіл відновив видання „Українського вісника”. Сьоме число часопису, датоване серпнем 1987 року, було присвячене пам'яті загиблого у радянському концтаборі у 1985 році В. Стуса і містило програмовий документ головного редактора В. Чорновола „Відкритий лист генеральному секретареві ЦК КПРС М.С. Горбачову”. Також у номері було опубліковано „Вісті з кучинського особливого табору”. Це фактично перша, підтверджена фактами, звістка про нелюдські умови утримання в'язнів на далекому Уралі, що прозвучала на повен голос у роки перебудови. Праця в „Українському віснику” постійно перепліталася з рецидивами кадебістської практики й неодноразового супроводжувалася мало чи облогою редакторського помешкання.

У вересні 1987 року В'ячеслав Чорновіл виступив співавтором (разом із М. Горинем, І. Гелем, С. Хмарою та ін.) заяви про створення ініціативної групи захисту українських політв'язнів, яка слугувала прологом до своєї діяльності Української Гельсінської групи в Україні. Як головну мету функціонування групи захисту українських політв'язнів було окреслено домагання гарантій, що виключали б політичні репресії у майбутньому. Реакцією на діяльність цієї групи була санкціонована в офіційній пресі і на телебаченні брудна кампанія проти В. Чорновола та М. Гориня.

11 березня 1988 року В. Чорновіл разом із М. Горинем і З. Красівським підписали „Звернення до української та світової громадськості”, що констатувало факт відновлення діяльності Української Гельсінської групи. Незадовго до цього очолюваний В. Чорноволом редакційний колектив „Українського вісника” оприлюднив відозву до учасників Віденської наради з питань безпеки та співробітництва в Європі, міжнародних Гельсінської федерації та Федерації журналістів, задекларувавши перед світом зміну статусу

видання – із суспільно-політичного журналу на орган Української Гельсінської групи. У зверненні говорилося, що з метою активізації діяльності Української Гельсінської групи редколегія журналу „Український вісник”, окремі члени якої й раніше належали до Гельсінської групи, відтепер у повному складі входить до Української Гельсінської групи й оголошує журнал її органом.

З появою у Києві Української культурологічного клубу та у Львові об'єднання „Товариство Лева” та дискусійного політичного клубу при міському комітеті комсомолу, потреба трансформації Гельсінської групи у спілку виглядала дозрілою в часі. З тим на початку літа 1988 року Михайло і Богдан Горині та В. Чорновіл, подалі від „зайвих очей”, зустрілися за околицями Львова і, намотуючи кілометраж по залізничній колії, окреслили майбутні принципи діяльності Української Гельсінської спілки (УГС). В. Чорновіл став її співголовою, а також співавтором програмних документів, зокрема „Декларації принципів Української Гельсінської спілки”, які оприлюднив 7 липня 1988 року на 50-тисячному мітингу у Львові. Це успішно проведене загальнонародне віче стало своєрідним „бойовим хрещенням” спілчан і символом пробудження широкого українського загалу.

УГС була першою в Україні відкритою опозиційною до КПРС організацією партійного типу. В. Чорновіл був одним з трьох секретарів, потім членом виконкому УГС, очолював пресову службу – написав і відредагував понад сто листів прес-служби УГС, які оперативно, у день виходу, передавалися по радіо „Свобода”, а також розповсюджувалися самвидавом.

Восени 1988 року В. Чорновіл спільно з М. Горинем дав інтерв'ю закордонній журналістці М. Коломієць, у зв'язку з чим влада розгорнула кампанію за вигнання їх з Радянського Союзу. В. Чорновіл і М. Горинь звернулися до урядів усіх держав з проханням, щоб їх не приймала жодна країна. Тоді ж В. Чорновіл був звільнений з роботи з політичних мотивів.

1.4. В. Чорновіл – біля витоків незалежності

На зламі 80-90-х років ХХ століття кардинальні зміни в Україні та на усіх теренах тогочасного радянської імперії набули незворотного характеру. В Україні творча інтелігенція, демократично налаштовані члени компартії (так звана „демплатформа”), і, звісно ж, провідні активісти дисидентського руху долучилися до спільного розхитування підмурків тоталітаризму. Найсприятливішими регіонами для таких дій виявилися Київ і Галичина. Відповідна позиція столиці була зумовлена великою концентрацією освічених людей та їх доброю поінформованістю, а в Галичині ще кривавила пам'ять про визвольну боротьбу під проводом Організації українських націоналістів (ОУН).

Саме ці регіони стали базовими для масового виникнення первинних осередків Народного Руху України (НРУ, або ж просто – Руху) – суспільно-політичної сили, уся діяльність якої нерозривно пов'язана з іменем В. Чорновола.

У липні 1988 року на зборах громадськості в приміщенні клубу зооветеринарного інституту у Львові було створено ініціативну групу

Демократичного фронту сприяння перебудові, до якого увійшли представники Товариства Лева, Товариства рідної мови імені Тараса Шевченка та низка інших організацій. Тоді вперше прозвучала пропозиція назвати майбутнє об'єднання „Рухом”. Проте втручання компартійних органів і репресії проти учасників мітингів у серпні 1988 року пригальмували діяльність оргкомітету. У жовтні 1988 року установчі документи Народного фронту було передано до Львівського міськвиконкому на реєстрацію. Однак тодішня компартійна влада відхилила спробу легалізації, а особи, які підписали установчі документи (зокрема В. Чорновіл), мали неприємні зустрічі з правоохоронними органами.

Саме в цей час ідея Народного фронту дісталася до Києва, де було створено дві ініціативні групи : у Спілці письменників та в Інституті літератури. Наприкінці листопада 1988 року ці групи об'єдналися для створення проекту програми Народного Руху України.

Від 16 лютого 1989 року, коли „Літературна Україна” надрукувала проекти програми та статуту Народного Руху України, до вересня того ж року в більшості областей України пройшли установчі регіональні конференції. Це дало імпульс організаційному становленню львівських структур Руху. Активізації цих процесів сприяли також вибори народних депутатів СРСР, особливо після підмови передвиборчими зборами Руху І. Драча. В останній тиждень квітня 1989 року Львовом прокотилася хвиля майже щоденних масових мітингів, уперше було проведено попереджувальні політичні страйки на деяких підприємствах міста, на вулицях утвердилися синьо-жовті прапори, які вже ніхто не осмілювався заборонити.

Грандіозним виявом протистояння став похід центральними вулицями Львова багатотисячної колони національно-демократичних сил з гаслами „Свобода”, „Єдність”, „Народному Руху – бути!” та національними синьо-жовтими прапорами під час першотравневої демонстрації. Одним із чільних організаторів цієї акції народної непокори був В. Чорновіл. Услід за цим 7 травня 1989 року пройшла львівська регіональна конференція Руху.

Після проведення регіональних рухівських конференцій назріла об'єктивна потреба провести установчий з'їзд нової організації. Такий з'їзд (установчі збори) відбувся 8-10 вересня 1989 року в актовій залі Київського політехнічного інституту, 109 делегатів представляли 280 тисяч членів Руху. Делегат и зборів відтворювали основні характеристики тодішнього суспільства – і в регіональному, і в соціальному, і в національному аспектах. Це справді був загальнонаціональний форум.

Серед делегатів з'їзду НРУ не було ейфорії від самого факту зібрання. Натомість превалювало чітке усвідомлення глибини й масштабу завдань, що постали перед українськими активістами. Особливо виразними та аргументованими у цьому контексті видаються тези виступу на установчих зборах Руху В. Чорновола: „Ми усвідомлюємо, що сьогоднішня Україна – це велика фізична і духовна руїна, і треба докласти усім немало праці, щоб піднести з дорожнього пороку розтоптану національно-державницьку свідомість нашого народу. А ще ми переконані демократи і твердо знаємо, що на ґрунті ненависті, як соціальної, так і національної, на ґрунті насильства і крові ніколи нічого доброго не зростало”.

Від часу створення Народного Руху України В. Чорновіл – член Руху та його Великої Ради, з березня 1992 року – співголова, а з грудня 1992 року – голова НРУ. З утворенням Руху, біля витоків якого стояв В. Чорновіл, національно-визвольний рух вийшов на внутрішньополітичну арену найбільшої підневільної європейської країни. Заклик реалізувати природне право української нації на політичне самовизначення і вимога докорінно демократизувати однопартійну систему країни були двома головними принципами, на яких творилася політична філософія Народного Руху України. Поєднання патріотизму, що є одним із найпотужніших мобілізуючих чинників у політиці, з демократичними засадами побудови нового суспільства дало здобутки – НРУ підтримали широкі народні верстви.

Завдяки грамотній політичній стратегії і добре прорахованій тактиці, що їх обрали В. Чорновіл і його однодумці, всі спроби комуністів створити Інтернаціональний фронт як ідеологічну і структурну альтернативу Рухові зазнали нищівної поразки. Український патріотизм виявився більш життєздатним і затребуваним, ніж радянський інтернаціоналізм. Народний Рух України, протиставивши український патріотизм комуністичному інтернаціоналізмові, а демократію – тоталітарній державі, здобув спочатку світоглядну, а згодом і політичну перемогу, активізувавши процеси, що неухильно вели до руйнування велетенської радянської імперії.

В. Чорновіл, згадуючи про той час писав, що ідея створення Руху виникла спонтанно, вона йшла знизу. Прийшов час „розвалу імперії”, так званої перебудови. Він закликав низи до дії, а серед інтелігенції, колишніх політв’язнів, політичних діячів виявилися люди, які вирішили очолити цей рух. Він пригадавав, як 17 вересня 1989 року вивели на вулиці Львова 200-250 тисяч осіб. Це була природна потреба різко змінити ситуацію, яка на цей момент склалася в країні: йшло розвалення комуністичної системи, дуже активізувалися народні маси, і це треба було оформити. Перша спроба створити у Львові „демократичний фронт” сприяння перебудові була влітку 1988 року, але тоді демонстрацію розігнали собаками й ОМОНОм. Наприкінці 1988 року, зайнявши національно-патріотичні позиції, ідею підтримала більшість членів Спілки письменників України. Завдяки цьому легше було захищатися від свавілля влади та мали змогу виголосити програмні положення НРУ. Почалося інтенсивне зростання організацій Народного Руху в областях. У вересні 1989 року відбулися Установчі збори НРУ. 1993 року НРУ був перереєстрований на політичну партію, бо, будучи громадсько-політичною організацією, не міг брати участь у виборах.

Офіційна комуністична влада намагалася знівелювати появу Руху та його політичні зусилля шляхом дискредитації самої ідеї створення вказаної організації та її ініціаторів, а також у спосіб впливання в рухівські структури промосковських симпатиків та агентів радянських спецслужб. Утім така тактика зазнала повної поразки. І головною причиною було те, що Рух, за задумом В. Чорновола та його політичних соратників, із самого початку виник не у формі якогось конспірологічного проекту, а як достатньо масова форма самоорганізації українського народу. Здолати спротив таких потужних структур як КПУ і КДБ можна було лише шляхом максимального збільшення

чисельності організації (на один створений КДБ осередок створювати три справжні) і, відповідно, у керівних рухівських органах мати таку кількість патріотів, які здатні були ухвалювати радикальні антикомуністичні рішення.

У січні 1990 року В. Чорновіл безпосередньо долучається до координації здійсненої за ініціативи Руху масштабної загальноукраїнської акції єднання людей від Львова до Києва, відомої як „Живий ланцюг”. Напередодні відзначення річниці злуки УНР і ЗУНР 21 січня 1990 року на вулиці міст і сіл України вийшли мільйони людей і, взявшись за руки, створили єдиний „Живий ланцюг” і сказали „Ні” антиукраїнським провокаціям, „Так” соборності української нації. Акція перевершила всі сподівання. Мільйони людей вийшли на вулиці не тільки від Львова до Києва, але й від Києва до Харкова. У цьому протистоянні рухівці здобули важливу стратегічну перемогу, довівши свою ідеологічну та організаційну перевагу над тоталітарною владою. Грандіозна маніфестація національної єдності наочно продемонструвала, що Народний Рух України є силою, з якою потрібно рахуватися, бо підтримка цієї сили базується на прагненні українців бути господарями у власному домі. Напевно, всі учасники „Живого ланцюга” відчували тоді неабияку значимість власної причетності до творення новітньої історії України.

У березні 1990 року під час перших виборів на альтернативній основі (тобто коли до бюлетеня для голосування включається більше, ніж один кандидат) В. Чорновіл був обраний депутатом Львівської обласної ради Та Верховної Ради. У парламенті був одним з лідерів радикального крила демократичної частини депутатського корпусу – Народної Ради, що налічувала майже четверту частину від усього депутатського складу.

Варто наголосити, що для В. Чорновола та інших лідерів української націонал-демократії важливими були не тільки здобуті мандати, а й участь у виборах десятків тисяч рухівських агітаторів, які одержали легальну можливість вести агітацію і за своїх кандидатів, і проти чужих, тобто комуністів. До цього рухівську агітацію, особливо в східних і південних регіонах, рішуче припиняла влада, а тут з'явилася можливість легально заходити до будь-якого будинку й там, під заслоною виборчої кампанії, вести антирадянську пропаганду. Ці вибори мали далекосяжні наслідки для трансформації комуністичного світогляду в плюралістичний і водночас дозволили рухівцям створити сотні нових осередків у східних і південних областях.

Народна Рада, тон у якій задавали рухівські депутати, зокрема В. Чорновіл, розгорнула активну роботу, спрямовану на суверенізацію України. 16 липня 1990 року республіканський парламент схвалив Декларацію про державний суверенітет України. Ця декларація проголошували верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах.

У переліку заходів, що їх здійснювали національно-патріотичні сили, наближаючи українську незалежність, доцільно згадати ініційовані патріотичними депутатами місцевих рад урочисті заходи з підняттям національних прапорів над їхніми радами. За безпосередньої ініціативи В. Чорновола у Львові прапор над Ратушею було піднято 3 квітня 1990 року.

Особливо знаменним стало освячення синьо-жовтого прапора біля Святої Софії та встановлення його перед будинком Київської міської ради.

Задля того, щоб активізувати глибинні шари національної пам'яті, змусити людей зазирнути в самих себе, у власне серце, керівництво Народного Руху України (і зокрема В. Чорновіл) розробило план святкування 500-ліття запорозького козацтва з масовим виїздом сотень тисяч людей на Південь України. Кожна обласна організація НРУ створила одну чи кілька похідних груп, які з пакунками історичної та патріотичної літератури рухалися на Нікопольщину та Запоріжжя. Дорогою вони зупинялися в містечках і селах, розповідали про Запорозьку Січ, про її відважних лицарів, для яких честь і свобода батьківщини були важливіші за власне життя. Часто похідні групи їхали автобусами, на яких майоріли синьо-жовті прапори – видовище на той час вражаюче! Доброзичливість, щирість гостей єдналася з гостинністю нащадків козаків, створюючи особливу незабутню атмосферу єднання.

З квітня 1990 до квітня 1992 року В. Чорновіл був на посаді голови Львівської обласної ради та Львівського облвиконкому. Під його керівництвом на Львівщині, що стала своєрідним центром українського відродження та форпостом національно-демократичних сил, ще за часів існування СРСР було започатковано суспільно-політичні, світоглядно-ідеологічні та економічні перетворення, які наближали здобуття Україною незалежності.

Здійснене за безпосередньої координації з боку очільника Львівської облради фактичне усунення компартії від важелів управління на західних теренах України, утвердження у галицькому краї національних символів (синьо-жовтого прапора, Тризуба, гімну „Ще не вмерла Україна”) як офіційних, ініційованих місцевою владою процес відновлення історичної пам'яті народу, вшанування на регіональному рівні незабутнього та величного подвигу героїв національно-визвольних змагань ОУН–УПА, знесення пам'ятників, меморіальних дощок, що возвеличували комуністичний тоталітаризм і радянську окупаційну присутність у Західній Україні (зокрема, пам'ятника Леніну у Львові), відродження забутих сторінок національної культури та духовності, церковне відродження (зокрема відновлення діяльності загнаної у підпілля радянським режимом Української греко-католицької церкви), ліквідація колгоспів, що відкрила для селянина можливість стати господарем на своїй Богом даній землі – це далеко не повний перелік досягнень і здобутків В. Чорновола та очолюваної ним демократичної влади Львівщини.

Практичне втілення національно-патріотичної програми в Галичині викликало лють і спротив у імперській компартійній верхівки в Москві та тогочасної маріонеткової влади у Києві. Серед очільників радянського режиму обговорювалося питання про оголошення економічної блокади Західній Україні, впровадження військового стану шляхом введення до Львова та інших міст Галичини радянських військових підрозділів та оголошення комендантської години. Існували проекти сценаріїв арешту В. Чорновола та його соратників. Зокрема як один з перших кандидатів на арешт і подальшу фізичну ліквідацію В. Чорновіл значився у списках, складених ініціаторами невдалого путчу у Москві в серпні 1991 року. Проте цей план запізнівся на кілька років: у національних республіках вже сформувалися потужні

національні сили, що підняли народ на спротив, який можна назвати національною революцією. Виявлення та оприлюднення документів, що засвідчували загрозливі й далекосяжні наміри заколотників, які всупереч логіці історичного розвитку прагнули зберегти криваву радянську імперію, стало можливим завдяки здійсненню під керівництвом В. Чорновола рішучим і швидким діям Львівської влади щодо взяття під контроль приміщення львівського обкому компартії. Це дозволило перехопити злочинні інструкції путчистів, надіслані на адресу місцевого комуністичного осередку, ще до того, як вони були знищені.

Вікопомним для В. Чорновола, його політичних соратників та мільйонів українців став День проголошення незалежності України – 24 серпня 1991 року. Це був день омріяної волі, день скинення кайданів рабства і забуття, час втілення нацією природної віковичної мрії про власне ні від кого не залежне життя. У цей великий день В. Чорновіл знаходиться у вирі історичних подій. Він координує зусилля демократичної частини парламенту, що ініціювала невідкладне проголошення самостійності, бере безпосередню участь у редагуванні тексту Акту проголошення незалежності України. Світові інформаційні агенції наввипередки повідомляли про перебіг засідання Верховної Ради України, на якому народжувалася нова держава. Зокрема світ облетіли історичні кадри внесення до сесійного залу українського парламенту національного синьо-жовтого прапора. Його у супроводі своїх політичних побратимів ніс В. Чорновіл. Сонцесяйна усмішка проймала обличчя видатного політика-патріота.

Восени 1991 року В. Чорновіл був кандидатом у Президенти країни. У рамках своєї передвиборчої програми до завдань глави Держави В.М. Чорновіл відносив:

- об'єднання всього українського народу навколо побудови української незалежної держави та відкритого громадянського суспільства;
- формування нової, соціально орієнтованої ринкового типу економіки суверенної України;
- створення рівних можливостей для реалізації творчого та професійного потенціалу кожної людини і кожної суспільної групи;
- піднесення економічної політики до рангу державної;
- роздержавлення культурного життя;
- активну участь України у творенні загальноєвропейської політики миру та співробітництва.

У ході загальнонародних виборів, що відбулися 1 грудня 1991 року, В. М. Чорновіл посів друге місце, набравши 7420727 голосів, або 23,27%. Та найбільшою перемогою В. Чорновола став результат у понад 90% за підтвердження Акту проголошення незалежності України на проведеному водночас із президентськими виборами загальноукраїнському референдумі.

У жовтні 1991 року на Великій козацькій раді В. Чорновола було обрано гетьманом українського козацтва.

Згодом В. Чорновіл – на постійній роботі в парламенті України. Народний депутат України двох наступних скликань – 1994 та 1998 років. Керівник депутатської фракції Народного Руху України. З 1995 року В. Чорновіл – член української делегації у Парламентській Асамблеї Ради Європи.

Він, як і багато українських дисидентів, був переконаним у тому, що кожен українець пронесе у своєму серці запалений ним вогник любові до Батьківщини. Тому сьогодні як ніколи раніше актуальними для кожного українця є слова В'ячеслава Максимовича: „Україна починається з тебе”.

Пам'ятайте про це і любіть її, як це робив В. Чорновіл.

1.5. Опозиційні акценти в діяльності В. Чорновола-політика

В. Чорноволові 1991 року не судилося посісти президентське крісло лише через надлишкову лівизну українського виборця. Хоча найповнішою мірою саме він був і українським Валенсою, і українським Гавелом. Працюючи в режимі опозиції, В. Чорновіл продовжував цілком відповідати влучному франковому полемічному формулюванню вірша „Ти, брате, любиш Русь” : „Я ж гавкаю раз в раз, щоби вона не спала”. Постійна потреба бути на сторожі і не мовчати – громадянська позиція почутого й непочутого, героїчно самотнього вічного бунтаря.

В. Чорновіл належав до числа небагатьох правозахисників, які у 1990 році не лише наважилися розпочати повноцінну політичну кар'єру, а й активно впливати на процес реалізації політичної влади. Станом на 199 рік він, по суті, залишався єдиним з дисидентської когорти, який продовжував активно хвилювати увесь вітчизняний політикум, хоч вважав, що діячі такого рангу повинні відійти на узбіччя політичного життя і завершити свій земний вік у кращому разі за письмовими столами. Аналіз життєвого шляху та політичного доробку В. Чорновола спонукає до думки, що у цьому разі ми маємо справу не тільки з професійним політиком, а й з опозиційним інтелектуалом. Завдання такого інтелектуала – бути для суспільства своєрідною Кассандрою, яка розповідає про те, що відбувається за міськими стінами.

Екс-президент Чехії Вацлав Гавел вважав, що інтелектуал повинен завжди хвилювати, бентежити, повинен свідчити про нещастя світу, провокувати своєю незалежністю, повставати проти усіх прихованих та відкритих тисків і маніпуляцій, піддавати сумніву систему, владу та її закликання, викривати її фальшивість. За словами В. Гавела, інтелектуал, як правило, приречений на поразку. А втім, „незважаючи на свої поразки, він залишається непереможним – як Сизиф. Своїми поразками інтелектуал перемагає”. По суті ці слова характеризують десятиріччя боротьби В. Чорновола.

В умовах незалежності України головні зусилля В. Чорновола були спрямовані на утвердження й зміцнення національно-патріотичної ідеї в українському суспільстві, відродження національної культури і духовності, формування українського за змістом вітчизняного гуманітарного простору, зміцнення позицій України на міжнародній арені. Передумовою до втілення окреслених орієнтирів В. Чорновіл вважав відхід з політичної сцени

посткомуністичної номенклатури та її відсторонення від важелів управління державою. За його цілком обґрунтованим переконанням, сама логіка історії вказувала на те, що державотворчі процеси в Україні могли б ефективно здійснювати лише представники національно-патріотичних кіл, тобто ті сили вітчизняного політичного спектра, що стояли біля витоків незалежності. В. Чорновіл наголошував, що робити проломи в цій номенклатурній стіні, де це тільки можливо, йти у владні структури, готувати кадри на практичній роботі, ми не тільки повинні, але й зобов'язані.

При цьому В'ячеслав Максимович виступав категоричним противником будь-яких форм компромісного співіснування у владі націонал-патріотів і посткомуністів. Адже подібний компроміс, на його думку, міг привести лише до вмонтовування націонал-демократів у владну систему з непрозорими і неукраїнськими цінностями та критеріями функціонування. Як наслідок, серед широких верств українського суспільства, що з появою незалежної України були сповнені сподівань на радикальні зміни й оновлення, поширилися з розчарування та втрата політичних орієнтирів.

Відтак, на погляд В. Чорновола, єдиний шлях української націонал-демократії – це опозиція до перефарбованої партноменклатури та політична діяльність, спрямована на електоральну перемогу та прихід носіїв української патріотичної ідеї до влади, а також початок практичного наповнення вітчизняного державно-політичного життя українським змістом.

Будучи прихильником ідеологічної та політичної чистоти української націонал-демократії, В. Чорновіл спирався на історичний розвиток країн Східної Європи, які на зламі 80-90-х років ХХ століття визволилися від насадженого Москвою комуністичного тоталітаризму та перейшли до утвердження на власних теренах європейських демократичних цінностей. Адже запорукою ґрунтового зламу старої політичної системи Польщі, Чехії, країн Балтії та подальшого політичного та економічного успіху цих держав, за словами В'ячеслава Максимовича, стало те, що до влади прийшли нові люди й нові політичні сили, як правило, правоцентристські партії чи фронти, ідеологічно близькі Народному Рухові України.

З болем у серці В. Чорновіл сприймав тенденції до роз'єднання українських національно-демократичних сил, появу значної кількості дрібних за політичним впливом і кількісним складом партій патріотичного спрямування. В одному з виступів він називав трагедією молоді української демократії те, що ми, залишивши владу в руках старої комуністичної номенклатури, ще з часів перших президентських виборів розпочали змагання між собою.

Особливо гостро й радикально оцінює В. Чорновіл процес розколу Народного Руху України у 1999 році. Він зазнає, що замовників цього слід шукати навіть за межами України. – Рух стоїть на заваді мафіозному зарубіжному капіталу, який хоче скупити українську власність, Рух, як найактивніший і найпослідовніший виразник національної ідеї у всій Україні, стоїть на заваді політичних планів нового союзу. Момент підібраний слушний – президентські вибори, в яких Рух, об'єднавшись з іншими демократичними партіями, може реально претендувати на перемогу.

В. Чорновіл підкреслював необхідність сконцентрувати суспільство, щоб було нормальних дві-три, чотири політичні сили (на жаль, будуть крайні ліві комуністичні сили): ліберальні, соціал-демократичні, національно-демократичні чи консервативні сили, от і все. І не було б тридцять партій і партійок та блоків.

При цьому В. Чорновіл не схвалював тяжіння низки націонал-демократичних лідерів до відмови від національного акценту у своїй політичній діяльності та переходу на платформу просто демократичної політичної сили. З цього приводу він цілком слушно наголошував, що не розуміє деяких політиків, які спішать відректися від першої частини визначення „національно-демократичної сили”, тобто від поняття „національна”. Поки не витворимо з населення націю, поки не матимемо того, що називається „українська нація в політичному розумінні цього поняття”, – національна демократія повинна жити і змагатися.

Як лідер Народного Руху України, В. Чорновіл докладав зусиль, спрямованих на подолання наслідків розколу української націонал-демократії та закладення передумов для консолідації патріотичних сил. Для цього він розробив концепцію об’єднання національно-демократичних сил, що ґрунтується на чотирьох формулах єдності:

- єдиній програмі;
- єдиному списку кандидатів;
- єдиній партії або бодай надбудові чи єдиному конгресу партій.

Вбачаючи в єдності українських патріотів запоруку незворотного утвердження української національної ідеї, В. Чорновіл висловлював сподівання, що „наші люди будуть розумними, бо якщо все-таки розпливеться знову ота наша єдність, про яку ми так багато вміємо говорити, так вигукувати на майданах: „Єдність, єдність, єдність!..” – буде біда”. Він наголошував, що ідея єдності для українського народу, для патріотів України у всі часи була, мабуть, не менш важливою, ніж ідея державності. Нині вона просто тяжіє над кожним із нас. За його переконанням, цьому сприяє не лише гіркий досвід попередніх поразок, а й нависла над Україною загроза, з одного боку, рекомунізації і рерадянзації, а з другого – утрати територіальної цілісності внаслідок зазіхань великодержавного сусіда за підтримки „п’ятої колони”. Не меншу небезпеку В’ячеслав Максимович вбачав також у тому, що Україні загрожує розподіл на сфери впливу мафіозних кланів з усіма трагічними наслідками.

В одній з промов лідер Руху підкреслював, що ці загрози змусять українських патріотів згуртуватися, забути несуттєве заради головного. У цьому контексті щирим і таким, що вириває з глибини серця, є побажання В. Чорновола, аби „усе, що сталося в нашому минулому, і те, що відбувається сьогодні, послужило уроком якщо не нашим політичним лідерам, то нашому народові”.

Обравши ставлення до чинної влади послідовно опозиційний курс, В. Чорновіл у своїх оцінках розставляє слушні та адекватні часові акценти: „Коефіцієнт корисної дії неструктурованого парламенту дуже невисокий.

„Партія влади” устами своїх теоретиків з оточення Президента пропонує нам модель неукраїнської України, безпартійного суспільства, в якому заправлятиме космополітична промислово-фінансова олігархія”. „Під акомпанемент розмов про національну ідею в Україні править свій бал зденаціоналізована личина обездуховленого міщанина й розжирілого скоробагачка”, – резюмував лідер Народного Руху України. Наслідком таких неоптимістичних тенденцій вітчизняного суспільно-політичного розвитку, за слушним і аргументованим аналізом В. Чорновола, стало те, що руйнується залишена на самовиживання українська культура, бюрократичний апарат блокує конституційну норму державності української мови, зведені нанівець українська преса й книгодрукування, українська мова витісняється з радіо й телебачення..., влада сприяє експансії в Україну московського православ'я.

Правдивими і такими, що не втратили своєї актуальності до сьогодні, є оцінки В. Чорновола окремих реалій вітчизняної парламентської практики: „Частина „обранців народу” відверто купили собі місця в парламенті задля депутатської недоторканності, лобізму чи службової кар'єри й на засідання Верховної Ради взагалі не з'являються”.

В. Чорновіл підкреслював, що ніколи не повірять у те, що „нечисті на руку люди можуть бути справжніми патріотами-державниками”. На його думку, вони є патріотами доти, „доки їм це вигідно, їх можна купувати, шантажувати, примусити служити будь-якій ідеї. У них батьківщина там, де їм добре й безпечно, вони, як правило, переконані „інтернаціоналісти” й зверхньо ставляться до національних ідей та державних святоднів”.

На противагу підходам і цінностям, за якими формувалася номенклатурна „партія влади”, В. Чорновіл постулював необхідність ретельного добору кадрів, за яким „в уряді повинні працювати патріоти Української держави, морально бездоганні, порядні люди, які є поза підозрами в корумпованості, високопрофесійні фахівці”. Лідер Руху вказував, що Україну виведуть з кризи не „прагматики-господарники”, чия політика вже зазнала поразки й призвела до погіршення в економіці, а професіонали-патріоти, які спираються на політичні структури. Чим швидше саме такі люди прийдуть до влади, у тому числі й до уряду, тим скоріше Україна стане державою достатку й добробуту.

В. Чорновіл залишався послідовним прихильником розбудови незалежної України як держави національної, що ґрунтується на принципі „державного самовизначення на своїй землі корінної („титульної”) нації, і відкидав варіант держави космополітичної, який „фіксує створення держави різноетнічним конгломератом людей, які поселилися на певній території”.

Аргументовано опонуючи владі, В. Чорновіл підкреслював, що запобігливо піклуючись про росіян, румунів, угорців, часто забуваємо про корінну українську націю; що в нас досі не опрацьована й не взята на озброєння вищим керівництвом держави ідеологія українського державотворення, наша „національна ідея”. Він наголошував, що не хоче розбрату між державною українською нацією і національними меншинами – росіянами, угорцями, румунами, поляками. Але нехай вони шанують державу, громадянами якої стали, її державну мову й народ, серед якого їм судилося жити. Апелюючи до серця та історичної пам'яті кожного українця, В'ячеслав Максимович

висловлював тверде переконання, що „шани заслуговує тільки той, хто шанує самого себе... Бо Україна починається з тебе”.

В. Чорновіл та очолюваний ним Народний Рух України у своїй політичній діяльності приділяли значну увагу соціальним питанням. При цьому він окреслював конкретні шляхи покращення соціального захисту народу. Лідер Руху вказував, що зупинивши свавілля бюрократії, розкрадання суспільного добра, урізавши пільги номенклатури, переглянувши систему зарплат, виплат і пенсій, можна суттєво полегшити життя найбідніших верств населення, тобто наших майбутніх виборців.

А натомість „партія влади” та ліві в українському парламенті обрали в соціальній політиці цілковито інший шлях – роздування різноманітних пільг, часто запроваджуваних на основі непрозорих, сумнівних, а то й цілковито безпідставних критеріїв. В Чорновіл, оцінюючи існуючий стан справ, гостро і правдиво змалював, що „наші псевдоборці „за соціальну справедливість” наштампували пільг і привілеїв не тільки для бідних, але й для замолених, або вчорашніх енкаведитстсько-кадебістських карателів.

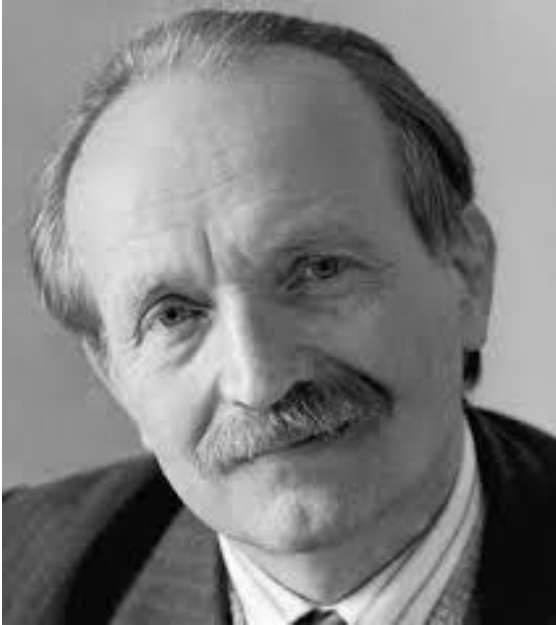
Окреслюючи своє бачення образу українського політичного лідера, В. Чорновіл наголошував, що „на першому плані повинна бути ідея”. „Лідери повинні бути ідейними, – вказував лідер Народного Руху України, – а якщо вони пішли в газотрейдери, пішли на лобіювання якихось інтересів, то хай ідуть собі у бізнес. Їм нічого робити в керівництві політичних партій”.

Протягом усього свого життя В. Чорновіл був оптимістом. Крізь глибину власного серця він проніс незгладиму віру в невмирущість української національної ідеї та світлі перспективи розвитку незалежної України. Він наголошував, що кожний новий рік утверджує нашу незалежність не тільки в політиці й економіці, а й – що важливіше – в людській психології. Руйнуються старі стереотипи мислення. Підростає молодь, яка не відчула на собі мертвого впливу комуністичного режиму. Усією державою і кожний сам по собі вчимося покладатися тільки на себе. Якщо навіть при не найкращій владі з’явилися проблиски світла в кінці тунелю, то це свідчить, що Україна вистоїть, що її чекає світле майбутнє.

2. В'язень політики і ... долі

„Нині можна бути великою людиною в політиці і зберегти свою чесність, совість, власне обличчя. Приклад – В'ячеслав Чорновіл.

Ніна Матвієнко

Уже зараз, як кажуть, здалеку і на віддалі, мало хто не втямив, що цій людині було все дано від Бога. Блискучий оратор, прозорливий політик, талановитий публіцист і журналіст, який заважав багатьом випадковим посередностям викар'єризуватися і виділитися з натовпу випадкових і маловиразних представників усіх перерахованих сфер діяльності.

Життя В'ячеслава Чорновола – приклад для молодих людей. Чорновіл – це уособлення незламного духу. Попри складні обставини життя він не зрадив того,

що було для нього по-справжньому важливе.

„Він належав до того покоління, що разом зі старшими прийшло зухвало в історію й відчинило само собі двері грудьми, офірувавши за те свою молодість, зелену і буйну...” Цими словами із „Саду Гетсиманського” Івана Багряного можна сказати про долю, кожного, хто бачив себе в авангарді спресованого національного поступу, хто мовчки мобілізував свою енергію й кидав на вівтар свободи, згораючи наполовину чи дотла та залишаючи променіти незгасиму національну ідею, хто тяжким життєвим іспитом, крок за кроком прокладав крізь каторжанські вітри і темряву, в заметеному бездоріжжі дорогу української державності. Слова ці повною мірою висвітлюють і долю В'ячеслава Чорновола – патріота з тернистим життєвим шляхом.

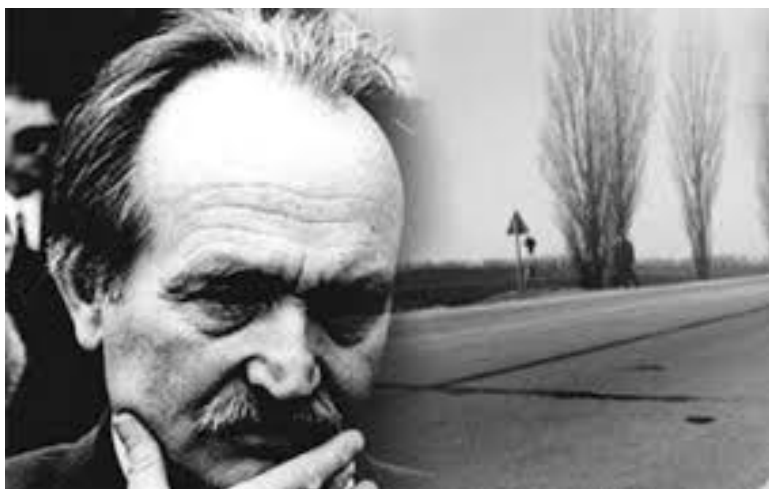
2.1. Тайна загибелі В. Чорновола

Пам'яті В'ячеслава Чорновола

Ми їдемо дорогою туди,
Де знак стоїть трагедії, біди.
Тут Світ в останнє бачив Чорновіл.
Коли „КамАЗ” з усіх ударив сил...
Сказати можуть: з ким те не бува,
І автокатастрофа – не дива,
Та не повірю я ані на мить,
Тут можна гомоніти, говорить,
Розповідати припуски, байки, –
Та обірвались В'ячеславові роки...
Душею він не схибив і тому
Зітхнула тяжко Україна по ньому.
А на дорозі, там, де знак стоїть,
Постійно квіти будуть сльози лить...

Ада Канарейцева, м. Київ

25 березня 1999 року о 23.30 на 5-му кілометрі автотраси Бориспіль-

Золотоноша автомобіль „тойота-королла” в’їжджає в „КамАЗ”, який везе причіп із зерном. У салоні „тойоти” перебуває відомий опозиційний політик В’ячеслав Чорновіл. І він, і його консультант Євген Павлов, котрий сидить за кермом, гинуть на місці. Третього пасажера автівки, керівника прес-центру Руху Дмитра Панамарчука, доправляють у лікарню. Як

згодом виявиться, вантажівка, приписана до держгоспу імені Богдана Хмельницького села Олександрівка на Дніпропетровщині, в мить аварії розверталася на шосе. Її водій, Володимир Кудель, не постраждав.

Свідчення ні вцілілого Дмитра Панамарчука, ні тих, хто був у кабіні вантажівки, не проливають світла на обставини справи. Уже наступного ранку після загибелі міністр внутрішніх справ Юрій Кравченко, не чекаючи попередніх результатів слідства, заявляє, що лідер НРУ і його водій загинули в результаті звичайної ДТП. Тому версія замаху на Чорновола навіть не розглядається. У пресі з’являються коментарі працівників ДАІ: на цій ділянці траси ДТП трапляються що два-три дні. Справу про загибель Чорновола закривають уже у червні 1999 року. Слідство розділить провину за загибель опозиційного політика порівну між обома водіями – Володимиром Куделем, який вів „КамАЗ”, і Євгеном Павловим, який вів Чорновола. А зовсім скоро

Іван Шолом, котрий у момент зіткнення перебував у кабіні вантажівки і вважався головним свідком трагедії, несподівано помре від серцевого нападу.

Відтоді заяви про те, що мало місце політичне вбивство, регулярно звучать із вуст як соратників Чорновола по партійній роботі, так і його сина

Тараса. Загибель політика першої величини (а саме до таких належав В'ячеслав Чорновіл) завжди породжує чутки про замовне вбивство. Тим більше, що Чорновіл гине незадовго до старту чергових президентських виборів, коли Президент Леонід Кучма, попри заяви про початок „періоду стабільності”, втрачає популярність. і лідер Руху видається чи не єдиним реальним конкурентом діючого голови держави у боротьбі за президентське крісло. Але факти, наявні у слідства, не підтверджують версії про замах.

Через шість років, 4 квітня 2005-го, слідство відновилося генпрокурором Святославом Піскуном. Підставою для цього стали зібрані додаткові матеріали, але після відставки Піскуна восени того ж року розслідування знову зупинилося. У серпні 2006 року його ще раз поновлять, і відтоді процес закриття-відновлення стане перманентним.

Згодом у кількох обласних центрах України будуть встановлені пам'ятники В'ячеславу Чорноволу. Його іменем називатимуть вулиці. На місці загибелі встановлять козацький хрест.

2.2. Спогади про В'ячеслава Чорновола

Пропонуємо познайомитися зі спогадами людей, які близько знали В'ячеслава Максимовича. Це його дружина Алена Пашко, син Тарас Чорновіл та голова Всеукраїнського товариства політ'язнів і репресованих Євген Пронюк.

**Алена Пашко, поетеса, дружина В'ячеслава Чорновола:
„Нас розлучили на 13 років”.**

Ось кілька уривків з її останніх інтерв'ю.

– З В'ячеславом Чорноволом познайомилася у квартирі дисидента Івана Світличного у Києві. З 1969 року стали подружжям. Ми розписувалися в загсі якутського містечка Нюрба. Жінка, що вручала нам документи, тихенько включила марш Мендельсона.” У чоловіка на очах з'явилися сльози, він міцно стиснув мої тремтячі руки... По дорозі додому, в село Чаппанда, він весь час зривав квіти. Вийшов величезний букет іван-чаю! Зупинили машину. Славко посадив мене в кабінку, сам сів у кузов. Чую: стукає водієві, щоб зупинився. Побачив серед дерев кущ диких троянд і зірвав мені цілий оберемок. По дорозі червоне сухе вино „Мельник”. Про хліб забули. Вдома я стала за всіма правилами „розсаджувати” гостей, які могли б бути за столом. Уявила, що поруч – сім'я. Батьки, сестра Валентина, діти: Тарас та Андрій, Ірина... Навпроти – друзі, їх багато: з України, Сибіру, Америки, Німеччини... В'ячеславу так сподобалася витівка з гостями! Ми налили в келихи червоне сухе вино. За вікном сонце – на півнеба! Біла ніч... Такому весіллю можна тільки позаздрити. А наші обручки (інкрустовані гуцульські колечка, куплені колись на базарі в Косові) ми кинули в дупло великого дерева – щоб залишилися там навіки...

Він був романтиком, ніжною, чутливою людиною. Великим українським патріотом. Хто довго спілкувався з ним, знав, що він ніколи не підведе – то була людина високої чесності. І одночасно незлобний, захоплений природою, любив пісні – дуже любив пісню „Гей, браття опришки”. Ми забули там один рядок і придумали його самі: „Веселімось, браття, поки ще зелено, поки ще ті сонячні дні. Краще раз злетіти соколом у небо, аніж вічно жити в ярмі”. Ці слова підходили і до його життя. Безстрашний був.

Я допомагала йому у боротьбі, перевозила в Україну те, що він писав у тюрмі і засланні... Писав на папіросному папері, маленькими літерами. Чи не хотілося мені, щоб чоловік облишив боротьбу? Була, звичайно, мрія, щоб ми жили спокійно, щоб все було добре, але щоб він заради цього міняв свій спосіб життя – ні, ніколи. Від обшуків, арештів тільки зростало обурення на ту систему і бажання її змінити.

Він був заарештований у 1972 році, а повернувся у 1985-му. Нас розлучили на 13 років. Коли він був ув'язнений, нам не дозволяли побачення, бо ми тоді ще не були розписані. Не встигли одружитися офіційно, і вони цим користувалися. П'ять років я їздила до нього „під ворота” і на короткі побачення. Це була мука страшна... Йому дозволяли писати два листи на місяць. Але оскільки він писав ще до батьків, я одержувала тільки одного листа на місяць...

А коли він вже був на засланні в Якутії, ми написали заяву, щоб нам дозволили одружитись. Я їздила до нього у відпустку, і ми там розписалися. У мене тоді мама вмирала, і я не могла назовсім перебратися туди.

Я жила у Львові, працювала інженером-хіміком. Їздити до нього могла, тільки коли дозвіл був з КДБ. Він звертався, щоб дозволили побачення, і я зверталася до свого керівництва, а вони вже до КДБ. Працювала на роботі, як під тюремним наглядом – навіть вийти полікувати зуба не могла без дозволу КДБ.

Коли він повернувся, ми майже не розлучалися. Раз на рік їздили разом у відпустку. Він не любив їздити на море, де всі депутати. Любив Карпати, але відпочивати не міг – люди йшли до нього з цілого Закарпаття.

Коли я бачу щось погане, мені здається, якби зараз був В'ячеслав Чорновіл, так би не було. Він би цього не допускав. Його слухав народ, слухали друзі й остерігалися вороги...

Тільки раз після смерті Славко прийшов до мене вночі. Нахилився, обійняв. Був не холодний, а теплий і ніжний, як за життя. Я тоді не спала, дійсно відчула його прихід.

Ми з його сестрою Валею і сином Тарасом поїхали на місце аварії. Зібрали зерно, яке розсипав той КамАЗ, і засіяли ним поле. Колосочки потім розвезли по всій Україні...

**Тарас Чорновіл, політолог, колишній народний депутат:
„Батько не вірив, що його вб’ють. Думав, не посміють”.**

– Коли КДБісти вривалися з обшуками, мама ховала всі папери у мою коляску. Тітка Віра клала мене зверху і вивозила гуляти. На прогулянці я підмочував самвидав і батькові статті...

Мама виховувала батьковим іменем. Коли отримував двійку, казала: „Уяви, як батькові буде, як побачить щоденник?” Через це переживав. Думав: КДБісти і так над нами знущаються, а ще будуть потурати сином-лайдаком і хуліганом. Старався робити все якнайкраще. Через це не почав палити...

У слідчому ізоляторі листи були заборонені. Але слідчі Шумейко і Боечко кілька разів робили винятки. Дозволили батькові написати мені карточку на день народження. Також дали добро на дві зустрічі зі мною. У моєму зошиті мама записувала імена всіх, кого посадили. Мені дозволили взяти той зошит на побачення. Казав, що хочу показати оцінки. Ця інформація була для батька важлива. Він понад рік був цілком ізольований.

На побачення у колонії їздив до батька двічі. Раз був у Мордовії, другий Якутії. За законом, побачення мало тривати три дні, але давали два. Мама надиктовувала все, що мав сказати батькові. У загальних рисах розповідав, що

відбувається у країні. Разом зі мною їздила тітка Валя. Вона переповідала детальніше. На виході нас ретельно обшукували. Пронести не можна було навіть клаптика паперу...

Батько ніколи не скаржився. Демонстрував, що все прекрасно. Якось ми з мамою добиралися до нього в Якутію, вирішили заїхати до мого хресного Івана Світличного. Він був у засланні в Усть-Кані Горно-Алтайської області. Він називав маму кращою кумою в світі. Казав їй: „Ми всі не залізні, ледве живі в тих зонах. А Славко знову шле якісь пропозиції, питальники. Робить те, за що всі знову маємо сісти. Я вже не маю сил”. Батько не міг цього зрозуміти. Вважав, що відведені роки життя треба використати з максимальною користю...

Після повернення додому батько казав: „Покинув малу зону й переїхав у велику”.

Одного разу наш будинок обшукували 25 годин. Поняті завжди були з однієї адреси – гуртожиток міліції на вулиці Валентини Терешкової. У хату пускали всіх, але назад не випускали нікого. Передивлялися все, жодного паперу не лишали. Ми стежили за їхніми руками. Переживали, щоб нічого не підкинули.

У КДБ знали, що батько створює „Український вісник”, але за рік слідства цього не довели. У батьковому кабінеті стояла невеличка пічка. Навіть улітку там горів вогонь. Вікно кабінету виходило на сходи біля вхідних дверей. Коли батько бачив КДБістів, устигав спалити все, що могло скомпрометувати...

1991 року батько балотувався на посаду президента. Розумів, що виграти не дадуть. Але не міг не брати участі. Проти нього почалася масова війна. Нещодавно один журналіст, який тоді працював із Левком Лук'яненко, розказував: „Їздив із Левком Григоровичем на зустрічі з виборцями. Був вражений, що вся його передвиборча програма була побудована на одній тезі – який поганий Чорновіл”. Сутичок із Кравчуком у батька не було, але його до отупіння цькували свої ж. Це постдисидентська ревність: ми всі сиділи, а люди люблять тільки Чорновола.

На час тих виборів не було нормального спостереження, виборчі комісії створювали органи місцевої влади. В одному із сіл на Черкащині голова колгоспу зібрав працівників: „Отримали вказівку. За незалежність можете голосувати, а от за Чорновола – не смійте. Буде хоч один голос „за”, у селі молоко не прийматимуть”...

На час виборів 1 грудня 1991-го батько був Головою Львівської облради. Всю ніч сиділи в кімнаті відпочинку його кабінету. З Києва постійно дзвонила людина, яка чергувала в Центральній виборчій комісії. До того в секретаріат Народного руху регулярно приходила інформація з областей, де були їхні спостерігачі. О третій ночі дізналися, що незалежність підтримали понад 90 відсотків українців. Таких результатів батько не чекав, почав стрибати від радості.

Після проголошення незалежності батько вимагав від Народної Ради (парламентська опозиція у Верховній Раді України в 1990-1994 роках) розпустити парламент. Мовляв, депутатів обрали в іншій державі, в незалежній Україні вони не мають права працювати... Доля України могла стати іншою ще тоді. Всі країни пішли вперед, а ми з Білоруссю стали ізгоями.

Батько посивів 1998 року, коли Народний рух розколовся. Він просив іти одним списком, віддавав лідерство. Це закінчилося повним несприйняттям. Його постійно цькували. Місцеві націоналісти в Луганську влаштували турнір зі стрільби. На мішень почепили портрет В'ячеслава Чорновола.

Коли фракція Руху висловила батьку недовіру, вночі демонстративно захопили його кабінет у Верховній Раді. У коридор повикидали речі...

Батько не вірив, що його вб'ють. Думав, не посміють...

Євген Пронюк, голова Всеукраїнського товариства політ'язнів і репресованих, Герой України, народний депутат II скликання:

„За вбивством Чорновола стоїть Москва”.

В'ячеслава Чорновола я знав давно. Познайомився з ним за рекомендацією Євгена Сверстюка десь у 1965 році. Ми зналися, спілкувалися, а вже після повернення з ув'язнення спільно працювали в Українській Гельсінській Спілці. Ми були членами виконкому і мали багато спільних справ.

В'ячеслав з повною самовіддачею робив усе для української ідеї, відновлення української держави. Наші депутати звикли, що В'ячеслав завжди виривався вперед і говорив, що вважав за потрібне. Ми визнавали його лідером.

Любив бути першим, любив себе стверджувати, але при цьому завжди віддано служив справі.

Місяці перед його загибеллю були напружені – і у внутрішніх стосунках в Народному Русі, і в цілому в державі. У 1998 році Славко говорив, що настає час, коли будуть відстрілювати наших діячів. Як у воду гледів.

Те, що сталося з Чорноволом, ми називаємо вбивством. У нас є висновок експерта, що водій „КамАЗу” міг тричі розвернутися і звільнити дорогу, але не зробив цього. Вважаю, що за вбивством стоїть Москва, котру підтримує „п'ята колона” в Україні...

2.3. Уривки зі щоденника В'ячеслава Чорновола

„Що з нами відбувається? Чому в найвідповідальніший момент ми знову – як це не раз було – починаємо демонструвати круту індивідуалістичну натуру українця? Чому лідери невеликих партійок, замість єднати між собою, спішать об'єднуватися з грошовими мішками і воювати одне з одним? Кажуть, хвороба незрілості й недалекоглядності характерна для кожної молодої демократії з часом минає. Та чи є в нас час?”

„Чи є ще народ на Землі, який так нищівно, до крові на серці, устами своїх найславніших синів змаловажував би сам себе? „Народе без пуття, без чести, без поваги” – це Панько Куліш про всіх нас. „Раби з кокардами на лобі, лакеї в золотій оздобі” – це Тарас Шевченко про еліту нації.”

„Читати навчився 4-річним. Якось у війну гортав „Війну і мир” Толстого. Тоді в книжках не фото автора давали, а фото Сталіна. Зайшов німець, бачить у книжці Сталіна, проти якого вони воюють. Мати думала, що постріляє. А він дав шоколадку й погладив по голові.”

„Під час війни ми жили в селі Гусакове, а після війни моїх батьків з трьома малими дітьми вигнав звідти новопризначений директор школи – комуніст. Вигнав і з роботи, і з квартири. У сімейному архіві зберігається записка з вимогою залишити село протягом 24 годин.”

„Я вступив до Київського університету 1955 року. А вже 1956-го мене пробували розглядати на комсомольських зборах як людину, що має не таке, як треба мислення.”

Про концтабір:

„Українці були найгірші наглядачі. Наші вже як вислужуються, то вислужуються. Колись один з офіцерів вичекав хвилину, коли нікого не було, й почав говорити: „Ви що думаєте, ми з великого бажання отак вас переслідуюмо? Ні. Як ви прийдете до влади, то ми будемо так само служити вам”.

Через рідних на побаченні в концтаборі передали запитання академіка Сахарова: чи не погодився б я виїхати з неволі за кордон. Я відмовився.”

„Коли приїжджав додому, то пробував говорити з батьками на вільнодумні теми. Це їх трішки лякало. Батько боявся слово сказати, щоб я не мав ніяких неприємностей.”

„Україною керує не українська, а україноподібна влада.”

„Я дістав шевченківську премію за ті самі твори, за які мав свій перший і другий, та й третій концтабірні терміни.”

„Ми живемо бідно, але ми в себе вдома. Назад у рабство нас не поверне ніяка сила.”

„Раджу перечитати Леніна й Троцького. Там чітко і недвозначно сказано, для чого Україна потрібна Росії, чому Україну не можна відпустити і як це зробити практично.”

„Ми відстали від європейської цивілізації не тільки технологічно – це легко наверстати. Ми відстали передовсім психологічно. І хоч би скільки тішили себе байками про особливий „український шлях”, у наші душі в’їлася совкова психологія гомо советікуса з його удаваною слухняністю, а насправді клептократичними інстинктами і глибокою відразою до всякої дисципліни, жертвовності й організованості. Але кажуть, що усвідомити – наполовину подолати. На те й надія.”

„Немає страшнішої кари за муки сумління, бо немає вищого судді за правду.”

„Усе моє життя пов’язане з боротьбою за Україну. Не набув я собі ні статків, ні маєтків. Мене не цікавили ні бізнес, ні урядова кар’єра – хоча, мабуть, я міг і те, й інше.”

„Частка романтизму 1960-х у мене, мабуть, залишилась у ставленні до людей. Краще повірити, ніж не довіряти, краще вважати людину односторонцем, аніж опонентом.”

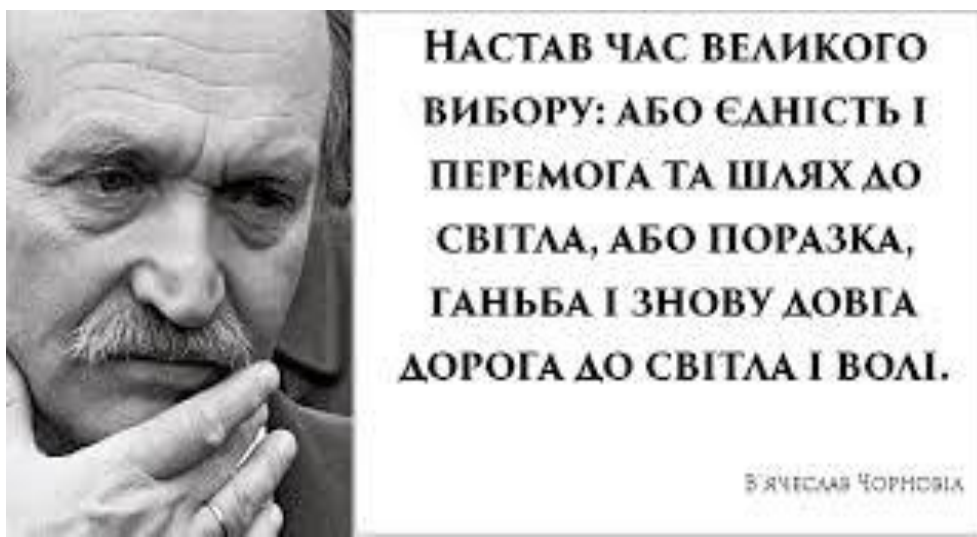
„Хочу ще 10 років активного життя. Може, за цей час щось зміниться на краще.”

„Якби я не був політиком, став би вченим: у період відлиги почав писати наукову розвідку про Грінченка. Звичайно, я її не захистив. Після виступу в кінотеатрі „Україна” одразу „вилетів” з аспірантури. Це був той самий приступ принциповості – якщо не я, то хто ж?”

„Мені слави не потрібно. Я свій слід в історії України залишив.”

Висновки

Аналіз життєвого шляху та політичної спадщини В'ячеслава Чорновола актуалізується головним чином тією обставиною, що в сучасній українській політичній думці чітко утверджується саме чорноволівський вектор оцінки політичної ситуації. З огляду на актуальність такої оцінки, В'ячеслав Чорновіл випередив, назавжди залишив позаду чи не всіх політиків з когорта дисидентського руху. Така особистість підштовхує сучасників замислитися над тим, з чим вони увійшли у нове століття, який ідеологічний багаж стане актуальним у ньому і що назавжди залишиться у минулому. В пошуках відповіді на запитання, ким залишиться для прийдешнього покоління наших співвітчизників В'ячеслав Чорновіл, спадає на думку одне: як великий Українець, який присвятив життя утвердженню національних ідеалів.

В. Чорновіл має безпосереднє відношення до започаткування в Україні нової хвилі національно-визвольного руху, відомого в історії як „рух шістдесятників”. Літературознавець М. Коцюбинська стверджувала, що шістдесятники – то спонтанний вияв духовного дозрівання, нового осмислення національного досвіду в надрах тоталітарної системи. В. Чорновіл, який відзначався непересічними організаторськими здібностями, виявив себе як один з найздібніших і найталановитіших організаторів вказаної суспільно-політичної течії, що у 60-70-ті роки ХХ століття протистояла радянському тоталітаризмові, виступала за відродження України як суверенної держави, утвердження та розвиток рідної мови, української національної культури та духовності. У рамках здійснення своєї політичної та громадської діяльності В. Чорновіл брав активну участь у роботі Київського клубу творчої молоді.

Нині, як ніколи, В'ячеслав Максимович Чорновіл ще актуальніший і відчутніший.

Його думки, слова, ідеї – живі... Вслухаймося в них.

„Якби мене запитали, чи жалкую я за тим, як склалося моє життя, про відсиджені 15 років, я б відповів: анітрохи. І якби довелось починати все спочатку та вибирати, я б обрав життя, яке прожив”.

„Під час випускного вечора в університеті пішов на Володимирську гірку і дав клятву, що все життя буду боротися за Україну”.

„Дай Боже нам любити Україну понад усе сьогодні – маючи, щоб не довелося гірко любити її, втративши. Настав час великого вибору: або єдність і перемога та шлях до світла, або єдність і перемога та шлях до світла, або поразка, ганьба і знову довга дорога до волі”.

„Для мене і для нас усіх націоналіст – це патріот своєї Батьківщини. Це людина, яка понад усе любить свою Батьківщину, нашу Україну, яка понад усе хоче добра для неї. Отож треба провести межу між жертвним націоналізмом, і тим, що я можу назвати кар’єрним”.

„Сьогодні допустити дві державні мови чи одна – державна, друга – офіційна – це зруйнувати державу, яка в такому загрозливому стані сьогодні”.

„Національна ідея – це значить будувати державу на базі корінної нації. Корінною нацією є українська нація”.

„Нам потрібні сьогодні реформи, а не революції, сила закону, а не закон сили, добробут народу, а не всенародні злидні, суспільна злагода, а не суспільна ворожнеча, демократія, а не диктатура”.

Життя і боротьба В’ячеслава Чорновола – це приклад для всіх поколінь. Він був справжнім. Він нічого не боявся. У цей складний для нашої країни час кожен має зробити все, щоб Україна, про яку мріяв В’ячеслав Максимович, була наповнена тим змістом, за який він боровся і загинув.

Роль і значення постаті В.М. Чорновола неможливо переоцінити. Завдячуючи діяльності В. Чорновола та групи національно свідомих українців, що створили Народний Рух, Україна прийняла Акт про державну незалежність. Михайло Хейфец у розділі книги „Чорновіл – зеківський генерал” ставить його поряд з видатними борцями за незалежність інших країн: „Наблюдая за ним со стороны, я сопоставлял его с Ганди, Неру, Кениатой, Нкрумой, это именно подобный им тип национального вожака”. Україна для нього була найдорожчою. А він для України? Ми ще скоро осягнемо, кого втратили. Однак один урок з його смерті мусимо винести вже. Ми маємо навчитися поважати й берегти своїх лідерів...

Список використаних джерел

1. Білозерська, О. Спогади про В'ячеслава Чорновола / О. Білозерська // Українське слово. – 2017. – 29 берез.-4 квіт. (№13). – С. 5.
2. Борець за вільну Україну [Текст]: до 70-річчя від дня народження В.М. Чорновола // Знамениті дати: календар. – 2007. – С. 249-253.
3. В'язень політики і ... долі // Шкільна бібліотека. – 2014. – № 9. – С. 3.
4. В'ячеслав Чорновіл [Текст] // Вінцовський Т. С. Політичні діячі України: 1917-2004 рр. Навчальний посібник. – Х., 2005. – 70-72. (Серія „Бібліотечка журналу „Історія та правознавство”, Вип. 2).
5. В'ячеслав Чорновіл (1937-1999 рр.) [Текст] // 100 великих українців. – К., 2010. – С. 468-472.
6. Голод, І. Справжній соборний українець [Текст] / І. Голод // Народна армія. – 2012. – 25 груд. – С. 7.
7. Горецький, М. Михайло Драгоманов і В'ячеслав Чорновіл – провідні політичні публіцисти України [Текст] / М. Горецький // Історія в школі. – 2015. – № 5-6. – С. 21-25.
8. Гусаков, І. В'ячеслав Чорновіл [Текст]: постать на тлі доби / І. Гусаков // Історія України. – 2011. – верес. (№ 33-34). – С. 17-27; Українське Слово. – 2012. – 4-10 квіт. – С. 7.
9. Даниленко, В. Державницька діяльність В. Чорновола (1990-1999 рр.) [Текст] / В. Даниленко // Український історичний журнал. – 2013. – № 4. – С. 8-25.
10. Лукаш, С. Чорновіл В'ячеслав Максимович (24.12.1937 - 25.03.1999) [Текст]: політик і журналіст / С. Лукаш // Державні та громадські діячі України: політичні портрети. – К., 2002. – С. 459-462; Журавльов Д.В. Хто є хто в українській історії. – Харків, 2011. – С. 405-408.
11. Магрицька, І. Ми приречені говорити! Вечір пам'яті поетів-шістдесятників для учнів старших класів [Текст] / І. Магрицька // Українська мова та література. – 2015. – № 23-24. – С. 84-89.
12. Мельник, Ю. В'ячеслав Чорновіл: штрихи життя і політичної діяльності [Текст] / Ю. Мельник // Наука і суспільство. – 2012. – № 3-4. – С. 26-30.

13. „Ми, українці, були, є і завжди будемо вільними!” [Текст]: до 75-річчя від дня народження В. М. Чорновола // Календар знаменних і пам'ятних дат. – К., 2012. – № 4. – С. 93-104.
14. Ніцой, Л. Вороги вбили людину, яка б змінила долю України [Текст] / Л. Ніцой // Українське Слово. – 2017. – 1-6 черв. (№ 23). – С. 7.
15. Огнева, Л. Він ніс ідею, Він нею жив... [Текст] / Л. Огнева // Україна козацька. – 2014. – трав.-черв. (№ 9-12). – С. 14-15; Шкільна бібліотека. – 2014. – № 9. – С. 3.
16. Павлів, І. Провісник духовної свободи [Текст] / І. Павлів // Дивослово. – 2012. – № 12. – С. 22-26.
17. Різників, О. Нас не подолати [Текст] : [вірш] / О. Різників // Літературна Україна. – 2008. – 24 січ. – С. 4; Українська мова і література в школі. – 2014. – № 3. – С. 57.
18. Самійленко, Л. В'ячеслав Чорновіл. Кредо буття, пошуки і слава [Текст] / Л. Самійленко // Культура і життя. – 2017. – 13 січ. – С. 13.
19. Страшная катастрофа на Киевском шоссе [Текст]: автокатастрофа на ночной трассе, унесшая жизнь Вячеслава Черновола // Панкова М. А. 100 знаменитых загадок истории. – 2006. – С. 482-485.
20. Стригун, Ю. В'ячеслав Чорновіл [Текст] / Ю. Стригун // Країна. – 2012. – № 49. – С. 38-40.
21. Хмільовська, Г. Розквітнуть ниви колосом добра і Україна буде, Чорноволе! [Текст] / Г. Хмільовська // Українське Слово. – 2014. – 2-8 квіт. – С. 9.
22. Хмільовська, Г. І Україна буде, Чорноволе!!! [Текст] / Г. Хмільовська // Українське Слово. – 2015. – 1-14 січ. – С. 8.
23. Чорновіл В'ячеслав Максимович [Текст] // Шевченківські лауреати 1962-2001. – К., 2001. – С. 603-607.
24. Чорновіл, В. Щоденник [Текст] / В. Чорновіл // Країна. – 2012. – № 49. – С. 39-40.
25. Чорновіл, Т. Батько не вірив, що його вб'ють. Думав, не посміють [Текст] / Т. Чорновіл // Країна. – 2016. – № 50. – С. 59-62.
26. Шершель, Л. І в radoшах, і в горі [Текст] / Л. І. Шершель // Демократична Україна. – 2012. – 21 груд. – С. 18.

27. Щепа, А. Чорновіл під палітуркою [Текст] / А. Щепа // Україна молода. – 2011. – 22 груд. – С. 8.

Додаткова інформація – на сайтах:

1. В'ячеслав Чорновіл – людина, яка пробудила Україну [Електронний ресурс] // Самбірсько-Дрогобицька єпархія. Українська греко-католицька церква : [сайт]. – Текст. дані. [Б. м. : б. в.]. Режим доступу : http://sde.org.ua/zmi/zlus/item/2873v%E2%80%99yac_heslav-chornovil-%E2%80%93-lyudyna-yaka-probudyly-ukrajinu.html (дата звернення : 08.08.2017). – Назва з екрана.

2. Українська еліта. Чорновіл В'ячеслав Максимович (1937-1999). Політик, журналіст [Електронний ресурс] // Електронная библиотека Князева [сайт]. – Текст. дані. [Б. м. : б. в.]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/ukrainska_elita/part5/008.htm (дата звернення : 08.08.2017). – Назва з екрана.

3. Чорновіл В'ячеслав Максимович [Електронний ресурс] // Вікіпедія : [сайт]. – Текст. дані. [Б. м. : б. в.]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%BB_%D0%92%27%D1%8F%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (дата звернення : 08.08.2017). – Назва з екрана.

4. Чорновіл В'ячеслав Максимович [Електронний ресурс] // Герої України : [сайт]. – Текст. дані. [Б. м. : б. в.]. – Режим доступу : <http://ukrgeroes.narod.ru/ChomovilVM.html> (дата звернення : 08.08.2017). – Назва з екрана.

Інформаційно-бібліографічне видання

„Я вірую в свій народ!”

**До 80-річчя від дня народження
В. М. Чорновола**

Автор-укладач *Матяш Валентина Іванівна*

Редактор

С. В. Сичова

Комп'ютерний набір

В. І. Матяш

Комп'ютерна верстка

В. В. Шевченко

Відповідальний за випуск

М. Г. Максименко

Підписано до друку 10.08.2017. 40 стор. Тираж 4 прим.
Обласна бібліотека для юнацтва імені Олесея Гончара
36039, м. Полтава, вул. Олесея Гончара, 25а.

<http://libgonchar.org> E-mail: pobugonchara@ukr.net